M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref. / Ser. 573

Title: Tachx Patibandhakat Rahasyam

573

तर्कप्रतिबंधकत्व रहस्यम्

Tarkapratibandhakatwa Rahasyam

Title

Author

Editor

Year, Vols.

Publisher

Remarks

573 : ન્યાય.પે. :

ऽनुमानत्वे। तत्किंत्वं तावद्दूषणमिति तापर नाम कुंभमप्रमासाधारणाहार्यमानसज्ञानव्यतिरिक्तपादपाभितत्वपामित्याद्यनुमानवाधितो मानसत्वव्या
प्यो जातिविशेषः। न च चाक्षुषत्वादिमादाय विनिगमनाविरहः। चक्षुरादिस्तनिष्ठविषयविरहात्त्वाप्यामन्वितत्वदेवात्। अंधादीनामनुमितेरदया
त्। एवमनुमितौ पक्षसाध्यव्याप्यते तुमत्तापरामर्शवत्त्वेऽनुमित्सा पिपक्षे आपाद्यव्याप्यापादकत्वस्तापरामर्शेति तु। तत्र पक्षताज्ञानभा
पश्चानुमितिपरामर्शयोः कथंचिदपि एकभावदवच्छेदः। एवमनुमितौ पक्षविरुद्धत्वसाध्यनिश्चयपतापासिद्धिरिवतत्वपक्षता निरू
पणं आपाद्यनिश्चयपक्षपक्ष्यपित्रिदोषः। अत्र चविशेषावच्छिन्नप्रतिसंधितअनुमितत्वाविरतविशिष्टतया यथाकृतासिद्धिः सामानाधिक
रणत्वेऽपि तादृशप्रतिबंधकत्तात्पर्यपत्तिर्न साक्षात् इति दधित्वआपत्तितत्त्वं अविशेषविशेषपूर्णपाद्याभावानिश्चयस्य पात्वाधनिश्चया
ज्ञेन वत्तत्स्येव विघटितो यथाहि पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन तत्सामानाधिकरण्येन च बाधनि
श्चय प्रतिबंधकः पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनानुमितौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन बाधनिश्चयस्य गतिबंधकः तथैव पक्षतावच्छेदका
वच्छेदेनापत्तौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन तत्सामानाधिकरण्येन च वाधनिश्चयो जनकः पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनापत्तौ च
क्षतावच्छेदकावच्छेदेनापाद्यव्यतिरेकनिश्चयस्य वाधनिश्चयस्य जनकः अत एव पक्षतावच्छेदकेनापत्तेरुद्देश्यतायां अनेनात् दृष्टा
नैवं तथापत्तत्सत्वेऽपि पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन पर्वतो निश्चयोत्पत्त्यापत्तिः स्यात् इति वाच्यं। अनैकांतात्। पक्षतावच्छेदक
सामानाधिकरण्येनापत्तेर्हेतुतायां व्याप्त्यंतरस्यापत्तिरपि कारणी भूतस्य पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन यथोक्तबाधनिश्चयस्यैव
घटकतया रोप वाधनिश्चयस्याहार्यविशिष्टबुद्धिसामान्यप्रतिबंधकतेऽपि वचनत्वेन तत्वंभोतानि प्रतिबंधकतापानेतवत्सप्रजनकत्वे
न तु पचनो न चानुमितिपरामर्शपक्षधर्मताज्ञानेऽप्रामाण्यग्रहात् तदनुमित्याद्यनुत्पत्तेरप्रामाण्यग्रहाभावोऽपेक्षणीयः। तत्र इति तु
व्याप्तौ पूरामर्शनिश्चयाप्रामाण्यग्रहाभावस्यापि क्षेतत्वेऽपि पक्षधर्मताज्ञानेऽप्रामाण्यग्रहाभावो नापेक्षितः तत्र तत्रोऽप्रामाण्य
ग्रहपितदस्यानुभवसिद्धत्वात्। अत एवापादकाभावसिद्धिरत्रानुकूल एवेति मिश्राः। आपादकाभाव तत्पक्षरूपापादकलि
ङ्गनिश्चयसत्वेऽपि गतितादृशानुमानप्यग्रहापि परामर्शादन्या। पति संभवति तन्निश्चयस्याप्रतिकूलत्वात्। इति कूलनिश्चया

१०

विषयत्वमेव प्रकृते अनुकूलत्वमित्यपि निरस्तं विशेष्यतया विषयिता पातेषु पिमास्कृपक्षधर्मितावच्छेदकपरामर्शे ऽप्रामाण्यग्रहाभावः तत्रैव तस्यैवोक्ति
तः प्रकृतधर्मितावच्छेदकपरामर्शे निश्चायप्रामाण्यग्रहस्य पक्षीतानवातिचे तद्धर्मतावच्छेदकाः । पक्षधर्मितावच्छेदकपरामर्शेषु निश्चयप्रामाण्य
ग्रहस्याप्रतिहत एव पक्षधर्मतावच्छेदकत्वाभावेनिश्चये प्रमात्वात् संपिंडितत्वस्य तन्मे वक्ति देवत्वात् भत एवास्या
नापादकत्वमिति यतः तथा च पक्षधर्मितावच्छेदका प्रामाण्यग्रह विशिष्टपरामर्शत्वेन तत्र ज्ञानविषयत्वं ... अनुमितावप्रामाण्यग्रहा
भावस्य तुल्यत्वात् तथा पक्षधर्मितावच्छेदकाऽप्रमात्वमात्रस्य पक्षे कारणत्वं । पक्षधर्मितावच्छेदकाऽप्रमात्वं च आपादकत्वाभावेन च बाध
प्रत्यक्षादौ तत्र भ्रमत्वमापादकत्वे आपादकप्रत्यक्षे तद्रूपप्रमात्वाभावेऽपि । न च प्रामाण्यज्ञानाभावे प्रमात्वाभाववत्
मत्वभेदे न धर्मितावच्छेदकस्य च भेदे न भिन्नत्वापत्तिश्चेदप्रामाण्यग्रहविशिष्टस्य कारणतावच्छेदकत्वेन तद्विनाशि
तदितरप्रमात्वगतविशिष्टपरामर्शेऽतत्त्वेऽप्यनिचारः प्रामाण्यग्रहविशिष्टस्य कारणतावच्छेदकत्वे बाधः
भवः । अप्रमात्वस्य बाधा नाप्रामाण्यग्रहाभावकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितान्याभावत्वेनाप्रामाण्यग्रहान्तर्गत
तीकत्वसामानाधिकरण्यसंबंधेन परामर्शविशेषणतया कारणतावच्छेदकत्वमनुपपन्नमवाप्नसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिता
प्रामाण्याभावविशेषणकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावाविशेषणतया विशेषणाभावाः । सत्त्वमात्रस्य तदवच्छिन्नप्रतियोगिताव
च्छिन्नप्रतियोगिताकाभावो यत्किंचित्प्रामाण्यग्रहस्य सत्त्व एवतत्तद्रतिनअस्तिचारानिवाऽसंभव । यत्र पक्षधर्मितावच्छेदकप्रमा
त्वाविशेष्यभ्रमत्वावगाहिप्रत्ययेन तत्र ज्ञापितकोट्यादिविशेषभ्रमत्वावगाहसत्त्वेन तद्वत्तात्वाभावकूटाभावसत्त्वे तत्र
तज्ज्ञानत्वविशिष्टविशेष्यमात्रविशेष्यताकप्रामाण्यग्रहत्वेनैवाभावानिवेशः तथा सति तत्परामर्शव्याप्ति
विशिष्टविरहदशायामपि तत्परामर्शव्याप्तिरूपपक्षधर्मितावच्छेदकत्वज्ञानविशिष्टतदभाव
तादृप्रामाण्यग्रहपरामर्शानन्तरोदयापत्तेः [illegible] विशिष्टतया तेन घटितत्वादिनाज्ञानत्वादिसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वमिति च
घटकप्रामाण्यग्रहाणां च सामान्यतस्तादृशाप्रमात्वावगाहित्वेन वाभावानिवेशे अतिप्रसंगविरहात् । न चैवमपि

स्वतन्त्रवादिमतेनाधिकरणभेदेन तत्तज्ज्ञानवच्छिन्नधर्मिताप्रामाण्यग्रहाणां तत्सामान्यधर्मतया नाधिकरणभेदेन तद्धर्मितावच्छेदक
प्रामाण्यग्रहत्वेनाभावः । ४५

राम० ९

मुखव्याप्यदुःखवान्अभाव इतिपरामर्शः तत्तज्ज्ञानत्वमेवमिति तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदकत्वमप्रमात्वग्रहानन्तरो किं तृतीयकालेऽवाप्यतर
इति के कालः ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति तत्कालीनः सुखव्याप्यदुःखवान्भावइतिपरामर्शान्तरं वेति द्वितीयपरामर्शस्तत्र तत
कोऽन्तरापत्तिः । प्रथमपरामर्शानन्तरं तद्ज्ञानेन तदप्रमात्वग्रहाभावस्यापि उत्पत्तियोग्यत्वात् तावत्कालीनवक्तव्यत्वात् तत्र
वादी सुखव्याप्यदुःखवान्भावइतिपरामर्शस्तत्तज्ज्ञानमेवमिति तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदकप्रमात्वज्ञानतो किं प्रसक्ता २५
न्तराभावता सुखव्याप्यदुःखवान्भावइतिपरामर्शान्तरं चैवम् कालः ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति तत्कालीनः त
दनन्तरमपि द्वितीयपरामर्शान्तरापत्तिरिति वाच्यं । तादृशास्य तद्विशेषीयतत्तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदकप्रकारक
प्रामाण्यग्रहत्वस्वविषयीभूततत्परामर्शविशिष्टत्वाभावस्यैवकूट घटकत्वात् । न चाविशेष्यतासामानाधिकरण्यो
भयसंबन्धेनतादृशकूटाभावविशिष्टमेवकारणतावच्छेदकमुपपत्तिरिति स्वविषयीभूततत्परामर्शविशिष्टानिवेशनेतत्वा २८
त्। तथापि सुखव्याप्यदुःखवान्भावइतिपरामर्शः ततस्तज्ज्ञानमप्रमेति तज्ज्ञानत्वावच्छिन्नविशेष्यकप्रमात्व
तान्तर्गतविशेष्यस्य कालिको वा पावते तार गुण अप्रमाइति गुणत्वधर्मितावच्छेदकप्रमात्वप्रामाण्यग्रहानन्तरपरामर्शान्तरं तत्र कालः
ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति तत्कालीनः तदनन्तरमपि द्वितीयपरामर्शात्तदनन्तरापत्तिः । प्रथमपरामर्शात कोल्यदतराद
नसमूहालम्बनात्मकतत्प्रमात्वज्ञानस्य तत्र भावस्य सत्वे तत्प्रयोगिकोट्यावच्छिन्नरूपविवक्षानी मत्वात् तज्ज्ञानत्वावच्छिन्न २९
विशेष्यत्वसामानाधिकरण्यापन्नस्य विशिष्टत्वज्ञानत्वादिसामान्यधर्म ... धर्मितावच्छेदकाऽप्रमात्वग्रहस्यापि महापत्तेः ।
त्वीय विशेष्यत्वव्याप्य विशेष्यताकत्वस्वसामानाधिकरण्यापन्नपदस्य वैशिष्ट्यत्वज्ञानत्वादिसामान्यधर्मावच्छेदकत्वमति
तावच्छेदकज्ञानान्तरधर्मितावच्छेदकप्रामाण्यग्रहस्यासंभवतोऽपत्तेः । स्वविशेष्यताविच्छेदकाप्रत्वसमानाधिकरण्या
भयवैशिष्ट्यत्वज्ञानत्वादिसामानाधिकरण्येन ज्ञानान्तरधर्मितावच्छेदकाप्रमात्वग्रहस्यापि सत्तानापत्तेरिति न आगतिकृत्वात्

तै०

कृतत्वमित्यत्र[illegible] त्वमतेऽपि तादृशकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनैव समवायसंबंधेन हेतुत्वं परामर्शस्यापि धूमकारणत्वमाव
श्यकं परामर्शविरहदशायां तादृशाभावमात्रात् कीर्तितरीत्यैव कार्यानुपपत्तिरिति चेन्न । कूटत्वावच्छिन्नाऽप्रतियोगिताकाभावत्व
स्यान्यतमत्वसमनुगतमात्रे कारणतावच्छेदकत्वात् । अन्यथा बाधितत्वापन्निश्चयाभावानिश्चयपक्षे प्रतिबन्धकत्वाभावत्वाप
त्तेः । बाधत्वव्याप्तिनिश्चयत्वावच्छिन्नाभावकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनानुगतेन कार्यदर्शनेऽपि तत्र बाधेऽपि
२ ज्ञानाकारणत्वप्रसक्तापत्तेः प्रत्युतालाघवेन तदुत्तरक्षणे परामर्शत्वेन परामर्शोत्पत्तेः कारणत्वानुपपत्तेश्च तत्संबंधेन प्रतिब
परामर्शत्वावच्छिन्नाभावकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनानुगतेन कार्यदर्शने तथापि कारणत्वस्य सुवचत्वात् ।
विशेषणतासंबंधेन पतनज्ञानत्वव्याप्तितावच्छेदकोऽनुमानत्वग्रहणात् स्वविषयाभिमततत्परामर्शविशिष्टत्वप्रागभावस्य
कार्यप्रतिबन्धकत्वं परस्परविशेषणविशेष्यभावे विनिगमकाभावेन एतत्कारणतायामपि पुनरन्तरं तत्रापि कारणताया वा
गौरवमिति । अथ तत्र तदनुमानत्वावच्छिन्नं विशिष्टपरामर्शत्वेन कारणतातत्तदनुमानत्वग्रहविशिष्टपरामर्शविशिष्टत्वेन गृहीत राम
हेतुरिति चाऽनुमानत्वप्रभेदेन परामर्शापत्तेः कारणाभावमनुपगमात् । आपञ्चमविशेषोपसामान्यधर्मावच्छि २
न्नविशेष्यता[illegible]मात्रत्वग्रहणं वैशिष्ट्यं तु वस्तुसम्बन्धघटितसामान्याभिकरणं न तज्ज्ञानत्वादिविशेषधर्मावच्छि
न्नविशेष्यतानिरूपितानुमानत्वग्रहणं च वैशिष्ट्यं तज्ज्ञानत्वावच्छिन्नविषयतासमवायघटितसामान्येनैव तत्र
प्रसंगेन[illegible]त्यादिना प्राप्तुक्तानीति प्रसंगस्यानवकाशः । आपत्तित्वं च कल्पितायां वस्तुतः परोक्षानि
वेशानामनुपपत्तिप्राप्तेः । तथापि स्वस्यैव व्याप्तिमात्रस्य तथात्वे तदनुमानत्वविशिष्टपरामर्शविरहदशायामपि
बाधादिरूपसामान्यसामग्र्यां पदार्थस्य समानापत्तेस्तेन कारणासंभवात् । न चापत्तित्वानियतोऽतत्रानुमा
नत्वविशिष्टपरामर्शाव्यवहितोत्तरोत्पन्नात्मनिष्ठसंयोगादिषु दोषोऽस्त्येव इति । तथा तादृशपरामर्शानाधिकर

तीर्थत्वेऽपि तादृशविषयसमवायसंबंधेनोत्पत्तेरिति वाच्यम् । सामानाधिकरण्यविशिष्टाव्यवहितोत्तरत्वस्य परिमाणावच्छेदकत्वेन
परामर्शस्य विशिष्टतत्परामर्शविरहात् तादृशसंबंधेन परामर्शविशिष्टरूपादिवसमवाया[illegible]त्वेऽपि तत्र तदुत्पत्तावेतेति तद
नुमानत्वविशिष्टपरामर्शत्वेन कारणत्वेऽनुमानत्वविशिष्टपरामर्शत्वे पूर्वविशिष्टविशेषणभावे विनिगमनाविरहेण तद
नुमिते त्रापि कारणताभावापत्तिः । कारणतावच्छेदकावलीढस्यैव पूर्वसत्तायाः शक्यत्वाभिप्रायकत्वेन परामर्शस्य विश
मानत्वमादायापि प्रसंगश्चेति वाच्यम् । अत एव दोषादनुमानत्वमिति स्वपदप्रकारतावृत्युपगमे तत्राऽपि कारणताभावश्चेत
तेन प्रमात्वग्रहेऽपि न तत्तदनुमानत्वग्रहविशिष्टत्वेन वैशिष्ट्यं च समानाधिकरणत्वमतिरिच्य व्यवहितोत्तरत्वसंबन्धेन
प्रत्यक्षादिरूपसामान्य[illegible] कारणत्वं यावत्परामर्शादिविरहदशायां तदनुमानत्वग्रहमात्रसत्त्वेऽपि तत्र । अपि च वि
ज्ञान । मतज्ञानत्वव्याप्तिव्याप्यधर्मत्वग्रहणात्तत्र व्याप्तित्वं तदवच्छेदकत्वेऽपि च समापितत्त्वं च तद्वृत्तिविशेष्यत्वेन
नानुमितज्ञानत्वव्याप्तितावच्छेदकानुमानत्वग्रहत्वेन तत्पासनेत तत्परामर्शपूर्वकतीव रहस्यपरामर्शपित परामर्शे च तत्तद्
मतिज्ञानविशेष्यवादात् हि तादृशानुमानत्वपरामर्शानन्तर्भाव्यताया पत्तेः अपितु तापनानीत्यर्थः किन्तु नासंपादनाय तल्लघु
तरत्वात् प्रतिसम्पत् हापयितुं नरस्याधितत्वेनातिविशिष्टत्वस्यावच्छेदकत्वानुसरणं विशेषत्वेतेरन्याशा वा
यन्नच विचारः । न चैवमपि विशेषत्वादिवित्यादिना प्रयुक्तानीति प्रसंगोऽनवकाश इति वाच्यम् । तदुक्तं स्थले विशेषापादकमानत्वग्रह
मात्रविशिष्टत्वावच्छिन्नप्रतिनियतपक्षधर्मतापरामर्शव्यक्तीनामपि विशिष्यते तेषु त्वादि[illegible] । तस्मात् । अनुमानत्वग्र
हव्यक्तीनां कारणतावच्छेदकत्वस्य तदनुमानत्वग्रहमेदेन परामर्शापत्त्याऽपि तत्तरानन्तकार्यकारणभावप्रसंगात् अनु
मानत्वग्रहणानन्तर्भावप्रकारत्वेऽवच्छेदकस्य व्यवहितोत्तरत्वस्य रूपितावच्छेदकघटकत्वं तथा स्थले विशेषसत्वात् तत्र तदनुमान
मतेर्विशिष्टत्वावच्छिन्नप्रतिनियततत्परामर्शव्यक्तेः एव प्रकृते तत्त्वस्यावच्छेदकत्वमहत्त्वं गौरवं च पतेत्यत्र । अनुमानत्वग्र

त०

तस्यापेयूसितत्वेवृक्ष्यमाणात् प्रतिवध्यप्रतिवंधकभावस्याप्रामाण्यकत्वभेदे नानंत्यापत्तेः । नं व्याप्तत्व । पक्षधर्मितावच्छेदक । पर्याप्तिनियम्यत्व मात्र
नितत्त्वं कुर्यात्तन्नाप्रस्थित । किं तु तदेशकालविशिष्टप्रमात्वेनिश्चयाप्राभावस्थापोसितेः । तथा चानुमितिप्रतिपरामर्शनिष्ठप्रामाण्यग्रहाभावस्य
वनेकरूपत्वउपयोगितापक्षधर्मतावोधरामवृत्तिनिष्ठप्रमात्वनिश्चयाभावस्थापितयाः । त्यातकरत्वं पक्षे गिनात ग्रहे तत्त्वान्त वाराय
सरूपाव्रत । प्रमात्ववआपादकाभाववृत्ति आपादरूपवद्व्यक्तत्वे अप्रमात्वाभावरूप आपादकवृत्ति आपादकवृत्त्यपरत्वे
3 यथापूर्व न पत्रप्रमात्वप्रमात्वप्रत्यक्ष नास्तित्व नाषितत्वोपनितिविरहे वेदाकुरिति सम्यक् ॥ ॥ तन्न तत्ताम्यप्रवृत्त
त्वमनिर्वचनं ॥ सत्वत व आपाद तद्विशिष्ट बुद्धौ प्रति वधे तु प्रतिवध्यप्रतिवंधकभावमत्ते तद्भावच्छिन्नानविज्ञाप्य
कतद्भावच्छिन्नापाद कसपत्ति तेन दोषविनाभाजन्यानाहूपत तद्भावच्छिन्नोपेतनाप्य कृत तद्भावच्छिन्नविद्याय
वह्नित्वनरूपयादिपरिमाणावत्त्वात्तद्व्याप्यादित्यापत्तिरूपपरिमाणवन्नवत्यादिमत्राप वक्षाः परमाणवान्नेवसा
दिसेत्रामविशेषतिवचेत्त्ववास्तथापितद्भावच्छिन्नविरोधित्वं तद्व्याप्तापातिरूपपद व्यत्वादिवन्न च सादित्व
प्रत्यतिवधकत्ववार । आपत तद्भावच्छिन्नापादकत्ववत्व्यापत्तिविरोधिरणे तद्भावच्छिन्नापादकत्वस्य पातित्वस्वसमानाधि तं राम
करणत्वेसतिस्वा । एवं हेतोस्तत्त्वस्व धेन तद्भावच्छिन्नत्वतापरामर्शविरोधित्वं न चापाद्यभेदेन परामर्श
ततरकृत्यचानिवह्नित्वरूपापादकस्यविशेष तद्बुद्धौ तन्मत्वनिरालोककृत्वापाद्यभेदेनानन्तप्रतिवध्यप्रतिवंधकभावापत्तेः 3
तिवाचेद्रश्यतात्त । तथापि पक्षवत्त्वावच्छिन्नविरोधित्वं तस्मिन्नहित्वविशिष्टबुद्धित्वेन प्रतिवध्यतापक्षतत्त्वावच्छिन्नविरोधित्व प्रति
तमनव्याप्यनिवृत्तित्व तावच्छिन्नवत्तानिश्चयविशिष्टनिरूपितत्वविषयपद्रापातितत्वप वतत्वावच्छिन्नविरोध्यनिरालो
भूतत्वव्याप्यनिवर्तित्वत्वावच्छिन्नत्वानिश्चयविशिष्टनिरालोकत्वविषयपत्रापातित्वादि नाशनिवधकत्वनिफलितं ।
निःन्यनत्वव्याप्यविवक्षितत्ववानवत्ततः गुणत्वव्याप्यरूपत्वनिश्चयवतरतितत्त्वालवत्परामर्शजन्यस्यापि गुण
त्वव्यधिकरणत्ववत्त्वाद्रूपवत्तारूपत्ववान्स्यात् गुणत्ववान्स्यादितिगुणत्वमोत्रविषयकस्यापितत्त्वस्यतादृशनिश्चय

. । - तुम

त्वविशिष्टतत्त्वाविच्छिन्नत्वविशिष्टवह्नित्वबुद्धित्वबद्धिवेधकत्ववारणाय विरोधत्वोनिधूमत्वादिविधेयकत्वमापत्तिविरोधिगणः आपाद्यभेदेनैकस्यैवापादक
स्यविधेमत्ववाधिकरणत्ववगाहित्वेनोरूपत्ववान्स्यात् गुणत्ववान्स्यादित्यादिविशिष्टबुद्धौ प्रतिवंधकत्वात्तत्तत्स्यप्रागेवस्वीकृतत्वात् । तत्र तत्ता
सम्याः स्वरूपनिरूपणीकरीयात्तद्भावच्छिन्नतोऽप्रामाण्यग्रहविशिष्टत्वेन प्रामाण्यग्रहेतत्त्वाववहिरिविरोधिनवायुरामर्शविरोधित्वः ।
तेन नि धूमत्वव्याप्यनिवह्नित्ववान्नहि धूमत्वव्याप्यनिरिधनत्ववान्पर्वततरतिसम्मते त्वेन न परामर्शेन निवह्नित्ववत्ताद्रोऽप्रामा
ण्यमहाभावविशिष्टनविर्धूमनववत्ताद्रोऽप्रामाण्यानविरोधि न जनितस्यानिर्धूमत्वविधेयकनतन्तस्यानिर्दोषत्वेनानिवह्नि
त्वत्वावच्छिन्नत्वतापरामर्शविरोधित्वापि नानिरिधन त्वविरोधत्व तद्बुद्धिकनिर्वह्नित्वविशिष्ट बुद्धावप्रतिवंधकत्वप्रसङ्गः तं
वदिमतत्त्वस्यात्तद्व्याप्यादित्यापापत्तेः रूपपरिमाणवन्नवतीति संवादापि प्रतिवंधकत्वावगाहितत्त्वोत्तित्वहापतद्भावा
च्छिन्नत्वतिपरामर्शविरोधपरामर्शत्वत्वव्याप्यत्वरूपमित्यादिनिरूपितावच्छेदकव्याप्तिविषयतावत्तालिप्रामाण्य
दिमतापरामर्शजन्यापत्तत्त्वपरिमाणवन्नवत्यादिसत्वे प्रतिवंधकत्वं न स्यात् परिमाणत्वावच्छेत्वव्यतापरामर्शविरो
ध्यत्वात् । न च तद्भावच्छिन्नवत्तितितापतद्भाव इति चेत्तु धर्मानवच्छिन्नवत्तेति वेतत्वं तथा चतद्भावच्छिन्नव्याप्तिवि
षयतावच्छिन्नविरोध्यतात तद्भावच्छिन्नव्याप्तिविषयतावच्छिन्नविरोध्यतान्यतरत्वालिनोरभयोरेवपरामर्शयोः संग्र
हति वाच्यं । तथासति द व्यत्वव्याप्यवतरूपमितिविधेतापक्षरत्वव्याप्तिविषयतावत्तालिसरक्त्वादिमत्तापरामर्शजन्या
पत्तिवारणरूपपरिमाणवन्नवत्यादिसौशपाद्यप्रतिवंधकत्वापत्तेः । न च ते तद्भावितित्वद्भावेनवह्नित्वेनेतितत्ते मत
पासति धोरूपमाणत्वकल्पनसरक्तमादिमत्वावगाहिनाद्रव्यत्वव्याप्यवतीमानावरूपादितिपरिमाणत्वेरोधेग्रहरूपेपरा
मर्श न आदितस्यतदेस्यपरिमाणसत्रापाप्रतिवंधकत्वापत्तिः । न चान्यभित्यादि तद्भावच्छिन्नत्वेतापरामर्शजन्याव
तित्वरवह्नि नतद्भावनिश्चयवत्तापरामर्शजन्यत्वादृश्यपक्षामिलित्व स्वप्यमेनत्वकल्पनवह्नित्वविशिष्टबुद्धौ प्रतिवंधकत्व
प्रसज्यनिरवह्निन्नत्वस्यवारणतावच्छेदकघटकत्वादरूपान्तरेणतद्भावप्रवत्तापरामर्शजन्यत्वस्यमत्तरत्वत्विवादा ।

१०

परिमाणत्वादुणत्वसत्ताप्रमेयत्वादि निखिलपरिमाणवृत्तिधर्माव
तथासति निरवच्छिन्नपरिमाणावृत्ताय तज्जन्यापत्तेः प्रतिबंधकत्वेतादृशप्रत्यनेगौरवस्यादुर्वारत्वाच्च
च्छिन्नवत्तासंज्ञायमुत्पत्तेर्वा प्रतिबंधकत्वापत्तेः द्विप्रत्यो नोभयविवरप्रतिबंधकत्वस्यैव लाघवात् । एवं नैयायिकाव्वच्छेदकविशिष्टबुद्धि
तित्वं [illegible] ज्ञात्वाऽस्मिंस्तानवच्छेदकपरामर्शजन्यामतेरप्रतिबंधकत्वस्यैव लाघवात् अत एव विषयप्रयोज्यसाध्यचत्वं चेत्
४ वस्तुस्वरूपतो ज्ञातासम्प्रकारकबुद्धेरप्यापत्तिसत्त्वाऽत्प्रतिबध्यत्वस्य [illegible] भावेनुपपत्तेस्तावच्छेदकावच्छिन्नेआपादकाभावसाध्ये
प्रतिबंधकेनोच्यते तदपेक्षसायी [illegible] प्रकारः। यस्या बाधाभावेनुपपत्तेस्तावच्छेदकावच्छिन्नत्वाप्रतिबंधकइतितद्व्यवच्छेदकविशिष्टतानसामान्य
पदवच्छिन्नाभावमात्रेसेत्यतिसएवतत्वत्तद्व्यावच्छिन्नत्वाप्रतिबंधकत्वात् अत एव प्रवृत्तापदं निवर्त्यः स्या
त्वेवाप्यत्तत्वसएव संज्ञायत्वेस्यावसमाजन्यतत्प्रवृत्तत्वाच्चप्रतिवध्यतानवच्छेदकत्वात् अतएव व्यवहारानुमितात्वप्रयोगः अन्य
दृष्टान्ताप्रेमः स्यादित्यादिविकल्पपरिशोधकृतद्वस्यवाध्यनिश्चयप्रतिबंधकत्वेनु [illegible] नु [illegible] पपत्तेः । [illegible] तत्र स्यान्निषेधप्रसंजनरूपतयाला
यासम्भवस्येद्रस्यानुमितित्वप्रतिबंधकतात्त्वमतस्यैतत्रानुपपत्तिरेतरस्यापत्तेः [illegible] इति वा । सा च्छाभावाप्रा राम ४
भाभावविशिष्टसाध्याभावविशिष्टसामान्यरूपानुमितिप्रतिबंधकत्वमा
दवत्वतत्स्यसाध्याभावविशिष्टं सामान्यत्वं तत्संज्ञानस्यापत्तुरेवायंतरापाद्याभावेनआपादकाभावसाध्यलाघवात् इत्यत्र
नाभावात् । अतः परिमाणवानवच्छिन्नस्यावच्छेदकत्वे [illegible] बाधनिश्चयत्वेनसामान्यत्वाच्चाच्छिन्नाभावत्वात्वनाभा
भावात् [illegible] परिमाणाभावत्वावच्छिन्न [illegible]
तदवच्छिन्नत्वविशिष्टसंज्ञायप्रतिबंधकत्वेपि तत्रापि पदेप्यन्वयसामान्यगुणत्वावच्छिन्नत्वविशिष्टसामान्य
वत्वेन प्रसिद्धेः संभवात् तथाहि तद्व्याप्यवत्तायामप्रतिबंधकत्वेन सामान्यसत्तावत्त्वेन संज्ञायाप्रतिबंधक
वत्वादिगुणत्वावच्छिन्नत्वविशिष्टसत्तानात्मकत्वस्यापादितापत्तेः सामान्यसत्ताबत्त्वेन संज्ञायाप्रतिबंधकत्वेन रूपत्वा
त्वनस्यात् तदापाद्याभावेनगुणत्वविशिष्टसत्ताव्यवत्तदापादकाभावसाध्यगुणत्वेन

५२

प्रतिबंधकत्वाव्याप्यवत्ताज्ञानं तत्सत्ताभाववत्वरूपेणसिद्धिसंभवेपि तन्मात्रमतेरेवाभिसिद्धाभाववाप्यवत्तावच्छेदकी भूते नच्छिद्या
भावत्वेनापि संसर्गाभावीयाहेतिवाच्यं इष्टत्वात् । तदुभयावच्छिन्नावत्त्वाप्यवत्तद्व्याप्यवत्तदवच्छिन्नापादकापत्तेरेवतदुभयावच्छिन्नावि
व्याप्यवत्तदुभयावच्छिन्नविशिष्टप्रतिबंधकत्वात् तत्सामान्यपरिगुणत्वावच्छिन्नविशिष्टसामान्यपरितद्विशिष्टसत्तावत्त्वापातद्व्याप्यस्येति
तेः सामान्यसत्तावच्छेदकसंज्ञायाः प्रतिबंधकत्वात् [illegible] तदुभयावच्छिन्नत्वमविशिष्टाभावत्वव्याप्तेरव्यापितदभावे लक्षणविशे
साप्यलिङ्गज्ञानसंज्ञायाः प्रतिबंधकत्वात् विशिष्टस्यविशिष्टत्वादुभयावच्छिन्नस्यत्वविशिष्टाभावाप्रसक्तेरप्रसिद्धे [illegible]
यत्र द्विविधविशिष्टबुद्धेः प्रतिबंधकत्वात् एवं सत्तावानगुणत्वस्य गुणत्वात्वविशिष्टसत्तावाप्यात् [illegible]
प्रतिरूपणगुणत्वाभावेन संज्ञायाः प्रति बद्धिविशिष्टविशिष्टप्रतिबंधकत्वात् [illegible] तदुभयावच्छिन्नाभावत्व साध्यमते
का वच्छिन्नत्वव्याप्यवद्विरोधिविशिष्टे [illegible] प्रतिबंधकत्वात् [illegible] सामान्यबुद्धिवादः [illegible] बाधसत्त्वात्
रत्नस्य उपपत्तेः [illegible] तदुभयावच्छिन्न [illegible] प्रतिबंधकत्वमिति सामान्यबुद्धिवादः [illegible]
व्याप्यवत्तानवच्छेदकविशिष्टत्वाव्याप्यवत्वरूपेणसिद्धिसंभवेपि तन्मात्रमतेरवच्छिन्नसिद्धत्वाद्व्याप्यवत्तानवच्छेदकत्वेन [illegible]
प्रतिबंधकत्वानवच्छेदकत्वात् । बाधादिदृष्टान्तव्याप्यवत्तानवच्छेदकत्वं [illegible]
[illegible] व्याप्यवत्ताव्यवच्छेदकप्रकारकानुमितौ प्रतिबंधकत्वं तस्यानुपपत्तेः [illegible]
सामान्यसमीपगुणत्वावच्छिन्नविशिष्टसत्तावत्त्वस्यात् [illegible] प्रतिबंधकत्वात् [illegible]
वत्त्वात्तरविसामान्यसत्तावत्त्वेतिविरोध्यतिप्रसंगः प्रतिबंधकत्वात् उपसंहारःआधाराभावे नआपादकात्
[illegible] सत्तात्वं तन्मात्रप्रकारकसिद्धिसंभवादिति वाच्यं । एतत्तावच्छेदकविशिष्टे [illegible]
प्रसाध्यतेनियमतस्तदुभयावच्छिन्नाभावत्वमात्रप्रकारकसिद्धिसंभवसाध्येपि [illegible]
त्वनायप्रतिबंधकत्वात् अत्र बाधादिप्रतिसंधानस्यानावश्यकत्वात् सामान्यमित्याद्येकदेशिनः [illegible]

त०

विशे० व्या० २

तपक्षत्रापते श्रीतथात्वात् विरोधरणादिविरोधितपक्षे विरोधरणा तावच्छेदकघटवृत्तपावा अप्रतिसंधानस्याबुद्रूपकत्वादिति
प्राचीनानामदूति । तद्सत् । वाधादिज्ञानस्य आपकृतेनवच्छेदकप्रकारकीलुभिदिजनकत्वव आपकृतावच्छेदकप्रकारकभा
नुमितिप्रतिबंधकत्वान्नेपकूल्पनेविधिव्यापारकत्रापतेरुचिवेत्राष्यादिबनिष्ठवुष्याष्यातिरितुप्रतिबंधकत्वकूल्पनेन
५ गौरवान्नानाभावाबू । नचौप्रमावादिगतवैशिष्ट्यत दुमावाछिन्नवप्तापरानमेवतदुमावाछिन्नविशिष्टबुद्धेप्रत्यत्
प्रतिबंधकत्वेलाघवात् कुमापत्तिप्रवेशेन । आपाद्यजनकूपरामर्शप्रागभावछिन्नकालेतादृशपरामर्शोत्पत्त्यनना
पत्तमावेनतस्येवप्रतिबंधकत्वस्यस्फुवद्वेत्यादितिवाच्यं । तथात्वेतादृशपत्तिवन्नोवोऽनुभवादिसाम्ये प्रतिब
धकत्ववशात् आपत्यनुत्पादेपितादृशतदुत्तापरामर्शोत्पत्तदिविशिष्टबुद्धिजनितिवंधकत्वापत्तेरितिसमासः ।।९।।
इतितत्प्रतिबंधकत्वरहस्यं ।।५।। संवत् १७३८ कार्तिकवदिसप्तम्यां लिखितमदः पुस्तकं महादेवेन ।। श्रीसिद्धेभ्यो नमः ।।

राम.
५
१५.

5-73